

*І. М. Григорчак,
аспірант кафедри державної політики та управління політичними процесами,
Національна академія державного управління при Президенті України*

ЗАРОДЖЕННЯ ПОЛІТИКО- АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЕЛІТИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

У статті окреслено структуру княжої еліти Русі, проаналізовано процес зародження політико-адміністративного управління в Україні.

The article embraces the structure of prince's elite on the territory of Kyiv Rus', as well as analyzes the process of formation of political-administrative governance in Ukraine.

*Ключові слова: еліта, знать, князь, дружина, бояри, княжий двір, управління.
Key words: elite, the nobility, prince, boyars, troops, prince's territory, governance.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Незважаючи на те, що цього року святкуємо уже 20-річницю з дня відновлення незалежності України, однак ми так і не стали свідками впровадження конструктивної взаємодії політичної та адміністративної еліт у державотворчі процеси України.

Як показує історичний досвід державного управління, жодна країна не може йти шляхом "сліпого" копіювання чужої моделі управлінських взаємовідносин, нехтуючи власними надбаннями. Хоча в Україні, на відміну від західних держав, відсутні сталі традиції взаємодії політичної та адміністративної еліт, однак вивчення вітчизняного досвіду в поєднанні з найкращими світовими системами управління є запорукою впровадження ефективної та перспективної моделі державного управління в сучасному українському суспільстві.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Протягом уже тривалого часу науковці досліджують різні аспекти історії Київської Русі, особливо у цьому "відзначилося" ХХ століття. Проте вони вивчалися крізь призму формаційного підходу, акцентуючи таким чином головну увагу на соціально-економічному аспекті історичного буття.

Тому-то багато питань потребують сучасного погляду на найрізноманітніші аспекти життя княжої Русі. Серед тем, які останнім часом викликали підвищений інтерес науковців, слід виділити ті, які пов'язані з дослідженням інститутів державної влади. На увагу заслуговують спеціальні роботи вітчизняних істориків М.Котляра [8; 9], В.Рички [15; 16], а також праці російських учених, у першу чергу М.Свердлова [17].

Незважаючи на позитивні зрушення, деякі питання, зокрема пов'язані з становленням політико-адміністративної еліти, ще не достатньо висвітлені.

Мета статті — визначити структуру еліти України в княжий період, прослідкувати еволюцію інститутів політичної влади Київської Русі, охарактеризувати зародження політико-адміністративних відносин у середовищі тодішньої знаті та вказати уроки, які повинна винести сучасна політико-адміністративна еліта України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як відомо, в результаті тривалого розвитку численних східнослов'янських політичних утворень у ІХ ст. з'являються реальні умови створення досить великого політичного утворення, яке після об'єднання князем Олегом (близько 882 р.) з центром у Києві починає відігравати провідну роль на теренах Східної Європи відомого під назвою Русь. З цього часу розпочинається історія давньоруської державності.

Як зауважує В.Скуратівський, процес формування української еліти відбувався за певними замкненими циклами, які пов'язуються з певними етапами української державності. Перший етап охоплює княжу добу, другий — припадає на XVII — XVIII ст., а з XIX ст. розпочався третій етап, який був перерваний соціалістичною державою робітників і селян у період якої при владі знаходилася номенклатура [18, с. 19].

Отже, з кінця ІХ ст. розпочався не тільки новий етап в державотворенні України, але й процес становлення провідної політико-управлінської верстви Київської Русі.

На її чолі стояв великий князь, у руках якого зосереджувалася верховна політична, адміністративна, військова та сакральна влада. Проте за часів князювання Олега та Ігоря

влада Києва на місцях була номінальною. Можна припустити, що це було конфедеративне утворення.

Місцева плеємна знать у той період почувалася досить незалежно. Хоча відцентрові тенденції жорстко прісікалися, вона дозволяла собі, особливо при "зміні влади" у Києві, іноді кидати "виклик" київському князю.

У X ст. відбувався досить швидкий процес концентрації влади в руках великого київського князя, що видно на прикладі русько-візантійських договорів. Так, якщо у договорі 911 року з боку Русі згадуються великий князь київський та "світлі князі", у 944 році — київський князь та просто "князі", то у 971 році від Русі укладає договір тільки "князь руський".

Окрім "зовнішнього" чинника посилення влади київського князя, мали місце й "внутрішні". Так, княгиня Ольга впорядкувала й унормувала податкову систему, а князь Святослав — здійснив адміністративну реформу, яку згодом продовжив його син Володимир, замінивши місцевих плеємних князів своїми посадниками-управлінцями та 12 синами, розсадивши їх у великих містах держави. Додатковим чинником зміцнення влади князя Володимира стало проведення ще ряду реформ, серед яких слід виділити прийняття християнства, яке розділило світську та духовну владу.

Таким чином, київським князям потрібно було майже сто років, щоб остаточно ліквідувати владу місцевих "світлих князів" і зосередити всю повноту влади в своїх руках. Термін "князь" тепер поширювався лише на членів київської великокняжої династії — Рюриковичів, яка являла собою державний суперелітний прошарок, що прийшов на зміну родоплеємній аристократії.

Нескладні державні функції в системі управління князь здійснював разом з великокнязівською дружиною, ядро якої спочатку складали представники скандинавського походження, а згодом відбувається її швидкий процес "ослов'янення", як і всієї іншоетнічної частини державної еліти, що формувалася.

Верхівка дружини, окрім того, що вона становила елементарний апарат державного управління, ще й входила до дорадчого органу, який діяв при князеві — дружинної ради (думи).

Тривалий час в історичній науці побувала думка, що в період правління Володимира Святославича при князеві сформувалася особлива установа — боярська чи князівська рада (дума). Проте сучасні науковці спростовують цю думку, вказуючи на те, що ця дружинна рада на Русі в X-XII ст. не була "...установою з якоюсь чіткою організаційною структурою — вона являла собою, як правило, нараду князя зі своїм найближчими оточенням, верхівкою дружини" [2, с. 63].

Незважаючи на те, що була відсутня будь-яка нормативна хартія, яка б визначала за радою відповідні владні повноваження, що до певної міри дає можливість говорити про її аморфність, однак її діяльність була стабільною. Князь змушений був рахуватися з думкою ради, оскільки рада при князеві була важливим суб'єктом інституційної підсистеми.

Князя з дружиною пов'язували взаємні зобов'язання, які складали основу державного управління на Русі. Як слушно зауважує М. Грушевський, "...дружина — головна підпора княжої влади, і йому, окрім дружини, властиво нема на кого покластись. Тому радити ся з дружиною, держати її в курсі своїх планів — цього вимагає не тільки амбіція або інтереси дружини, але й інтерес самого князя" [4, с. 228]. Зі свого боку князь піклувався про так зване кормління — утримання дружини, яке існувало за рахунок здобичі від завоєвницьких походів, відрахувань від данини тощо.

Про взаємини між князем та дружиною, до певної міри, можна судити з подій, які Нестор-літописець подає під 944 р. Саме тоді князь Ігор здійснив другий похід на Константинополь, під час якого імператор Візантії надіслав своїх бояр

до київського князя з пропозицією укласти мирну угоду. Останній з цього приводу скликає нараду, під час якої дружина заявила: "...якщо так говорить цесар, то чого нам більше од сього хотіти..." [12, с. 26]. Як пише далі літописець, князь прислухався до побажань дружини. Велику роль продовжувала відігравати дружина і в часи Святослава та його сина Володимира Великого. Так на прохання княгині Ольги прийняти християнство, її син — Святослав відповів: "Як я інший закон один прийму? Адже дружина моя з сього сміятись почне!" [Там само, с. 37].

Своєрідним засобом об'єднання дружинного середовища підтримки княжого авторитету були бенкети і роздача багатств, які мали регулярний характер. Бенкети були важливим символічним, але одночасно і державним актом, оскільки на них обговорювалися державні проблеми, вирішувалися суперечки і велися перемови про поділ службових повноважень.

Отже, представники верхівки дружини разом з великокнязівською династією на чолі з київським князем виступають у цей час провідною верствою держави та здійснюють управління нею. Невипадково відомий російський медієвіст О. Мельникова запропонувала називати форму Київської Русі періоду кінця IX—X ст. як дружинну державу [11, с. 39].

Склад князівської дружини кінця IX—X ст. прослідковується досить слабо. Русько-візантійські договори першої половини X ст., фіксуєчи ієрархічне суспільство, яке на той час складалося з трьох прошарків: князів, бояр та "всіх людей руських", не згадують представників дружини. Не виключено, що великі бояри та плеємні князі входили до княжої дружини і, зокрема, до її верхівки, оскільки на той час іншої панівної верстви просто не існувало [8, с. 80].

У період правління Ярослава Мудрого та його наступників дружина втрачає свої попередні позиції. Це було пов'язано з процесом ієрархізації в середині дружини, що розпочався ще у X ст. [2, с. 40] і який закінчився її поділом на дві категорії: старшу і молодшу.

Найвищий прошарок старшої дружини складали найбільшчі радники князів — воєводи, посадники, тисяцькі, двірські та ін. Це були так звані "княжі мужі". За статусом до цієї категорії входило й вище духовенство. До посадовців меншого рангу ми відносимо княжого огнищанина (згодом тітуна огнищанина), під'їздного та старшого конюха. Хоча їхнє життя, як і життя княжих мужів захищалося подвійною 80-гривневою вірою (штрафом), однак у джерелах, на відміну від представників найвищого прошарку, їх не називають по батькові, і в текстах вони на другому місці після княжих мужів. До речі, саме штрафні санкції за посягання на життя, про які йде мова у "Руській Правді", стали основою для російського історика В. Ключевського при поділі руського суспільства в XI—XII ст. на класи (станни) згідно з політичним принципом. До найвищого привілейованого та військово-урядового стану він відносить служилих князю людей, життя яких було захищено подвійною вірою [10, с. 314—316].

Представниками "молодшої дружини" були отроки, дітські, а також, переважно тільки на півночі Русі, була ще одна категорія — гриди [2, с. 49]. Поділ дружини на старшу та молодшу викликаний був потребами більш ефективної організації структури адміністративного управління.

Майнове розшарування дружини викликало процес формування нової аристократії — боярства, у відання якого перейшли адміністративні та юридичні справи і з яким пов'язують управління на Русі в XI—XII ст. Однак серед учених немає єдності щодо феномена боярства.

Так, С. Юшков, В. Ричка та інші вчені відносять появу привілейованого прошарку служилої аристократії до IX—X ст. Одним із головних чинників на користь цієї точки зору є те, що термін "бояри" вперше фіксуються під 911 роком, коли князь Олег уклав з Візантією договір. Натомість, на

думку С. Завадської, термін "боярин" до початку XII ст. не вживався і не відносився до якоїсь суспільної групи, а використовувався як узагальнений термін до багатих, знатних людей [6, с. 94]. Можна прийняти за основу другу точку зору, оскільки бояри в X ст. не володіли землею, а без цього важко уявити справжнє боярство.

Серед науковців також немає єдиної точки зору і на процес формування та структуру боярства. Якщо, на думку А. Горського великі бояри входили до київської дружини, до її керівної верхівки, оскільки термін "боярин" ніколи не вживався до не служилої знаті [2, с. 48], то М. Свердлов, характеризуючи процес становлення боярства, вважає, що в ньому поряд з княжими мужами брала участь і не служила племінна знать [17, с. 540].

На наше бачення, можна погодитися з тим, що до так званої "княжої знаті" — членів князівської дружини, інтегрувалися нащадки "племінної знаті" — старійшини, кращі (нарочиті) мужі, в результаті чого утворилося боярство, яке, на відміну від князів, не утворювало єдиного прошарку з правової точки зору [1, с. 154].

Виходячи з того, що в XI ст. поняття "бояри" включало знатних та багатих людей і воно ще не стосувалося вищого соціального прошарку суспільства, хоча багатство уже мало соціальні наслідки, ведучи до соціальної нерівності [17, с. 416], період від XI до початку XII ст. слід відносити до княжо-дружинної форми управління, з домінуванням старшої дружини.

Згодом, у період феодальної роздробленості, боярство, яке у структурі населення посідало місце одразу після князів, стало соціальною основою правлячої еліти [Там само, с. 590]. Воно відходить від безпосереднього управління, залишаючи за собою більше представницькі функції. Однак тут хотілося б наголосити, що в домонгольській Русі боярська рада (дума) так і не стала станово-представницьким органом влади. Вона не мала чітко окресленого складу, компетенцій, функцій. Її діяльність, як і діяльність інших інститутів влади в період роздробленості Русі, переноситься в рамки окремих князівств. Відносини між князем та боярами переростали у васальні.

До функцій, які здійснювали та несли відповідальність представники староруської знаті, можна віднести такі: здійснення адміністративного управління, суд, контроль за збором податків; супроводі князя в походах, укладанні міжкнязівських та міжнародних договорів; часто виступали приборкуючою стороною в конфліктах між князями; були намісниками-опікунами при малолітніх синах; виконували дипломатичну місію тощо.

У середині XI ст. відбувається еволюція й інституту князівської влади. Зокрема, Ярослав Мудрий, вирішив розподілити землі між своїми синами. Метою заповіту ("ряда") Ярослава було збереження миру та єдності на Русі. В його основу був покладений принцип старшинства, який змінив єдиновладдя. Однак з самого початку цей принцип не діяв, бо до влади прийшов тріумвірат старших синів Я. Мудрого, який згодом змінився на дуумвірат, що діяв аж до початку другого десятиліття XII ст.

Проте, ні дуумвірат, ні тріумвірат не змогли забезпечити злагоду в країні. Не вдалося не допустити боротьби за владу і князівським з'їздам — снємам, хоча вони і внесли певну стабілізацію в міжкнязівські відносини. Одним з перших був Любецький з'їзд (1097), на якому була відмінена "драбинна" система та узаконене вотчинне право — довічне спадкове землеволодіння окремою князівською гілкою Рюриковичів.

Усе це призвело до посилення відцентрових тенденцій управління волостей-вотчин, утворення удільних династій Рюриковичів, які опиралися на місцеву еліту. Монархічна форма правління зазнає змін — замість єдиновладдя приходить поліцентрична структура державно-політичного ус-

трою. На практиці це означало, що Київ втрачав статут великокняжого уділу, хоча він надалі продовжував залишатися загально визнаним історичним, політичним та духовним центром Русі.

Важливу роль в управлінні Київської Русі відігравало і віче, яке було структурним елементом вищого державного управління. Такі історики, як П. Толочко, В. Пашуто М. Свердлов та інші, говорять про елітний характер віче, оскільки в ньому брало участь не все населення міста. На думку П. Толочка, київське віче було органом місцевого боярства [19, с. 170]. Представники іншої концепції — Б. Греков, І. Фроянов — розглядають віче як народні збори.

Така розбіжність думок пов'язана з тим, що літописець досить рідко наводить прямі згадки про віче, до того ж вони настільки неясні й нечіткі, що дозволяють трактувати ту чи іншу подію по-різному, часто навіть діаметрально протилежно.

Між князем та вічем укладався договір (ряд), що відображено в різних редакціях "Руської Правди", в основі якого було — "не ображати народ". Деякі історики вважають, що віче залежало від князя: "за сильного князя віче було слухняним додатком до верховної влади, за слабого — залежність могла бути і зворотною" [5, с. 137]. Хоча природа віча в різних землях Русі була однаковою, проте воно відігравало вагомішу роль у північних землях, ніж на території сучасної України.

Тим часом на період феодальної роздробленості припадає і зміна системи управління — десяткова остаточно поступається місцем двірцево-вотчинній.

З самого початку на Русі мала місце так звана десяткова система державного управління. В її основі лежав поділ населення, яке проживало на території, по десятковому принципу — за основу брався десяток, який поряд з іншими десятками групувався в сотню, а ті — в тисячу. Керівники цих військових підрозділів — десяцькі, соцькі, тисяцькі — були одночасно і ланками державного апарату. Так, тисяцький зберіг функції воєначальника, а соцький став міською судово-адміністративною посадовою особою.

Особливістю управління на Русі в IX—XI ст. було те, що на цей момент не склалася відомча спеціалізація і посадові особи виконували свої обов'язки де-факто, адже їхні посади не були за ними закріплені. На практиці це означало, що князь давав відповідні доручення не певним посадовцям, а тим, хто знаходився "під рукою".

Серед найважливіших представників князівської адміністрації були: воєвода — начальник усіх збройних сил князівства (з X ст.); тисяцький — вища посадова особа в так званій десятковій системі ділення суспільства, керівник військової організації міста та його волості (з XI ст.); посадник — намісник князя, в підвладних йому землях (X—XII ст.) який виконував обов'язки керівника міста, території і функціональні обов'язки якого забезпечувалися так званою системою "кормління".

У XI—XII ст. ускладнюється структура апарату державного управління на Русі, з'являються нові посади (переважно управлінці середньої ланки), деякі відходять у минуле, а функції деяких чинів трансформуються. Зокрема, якщо в IX—X ст. двірський виконував функції князівського слуги, то у другій половині XII ст. він стає високопоставленим двірським чином [Там само, с. 133].

У давньоруських літописах мають місце лише поодинокі сюжети про прийом на службу, які не дають нам можливість повною мірою відтворити систему прийому. З тих скупих даних, які містяться в літописах, можна більш-менш упевнено говорити про те, що вищий управлінський прошарок — княжі люди — рекрутувалися із знатних служилих і раніше не служилих князю людей, до яких міг застосовуватися термін "боярин", а нижчий — з найрізноманітніших прошарків суспільства, включаючи і полонених [17, с. 539].

Урядники вищого рангу по-різному займали свої посади. Деякі князі після смерті свого попередника залишали представників управлінської ланки на своїх місцях. Так, Свенельд був воєводою при князеві Ігореві, а після його вбивства служив у дворі княгині Ольги, її сина Святослава та онука Ярополка. Інші службовці отримували високі чини внаслідок кар'єрного росту, зарекомендувавши себе з кращого боку на попередніх посадах. Серед княжих мужів були і такі, які служили князям протягом декількох поколінь посадниками і тисяцькими (Остомир, Вишата Остомирович, Ян Вишатич, його брат Путята Вишатич та ін.), хоча спадковий характер посад так і не став нормою.

Попри певну спадковість, руська еліта не була замкнутим станом. Князі, займаючи нові столи, приходили в іншу землю зі своєю дружиною, і це вважалося загальноруською практикою. У таких випадках відбувалася ротація, як правило, вищої і середньої управлінської ланки, тоді як представники місцевої знаті могли почати службу новому князю [Там само, с. 596]. Виходячи з вищесказаного, можемо стверджувати про високу мобільність давньоруської еліти.

З розвитком суспільних відносин десяткова система виявилася неефективною і громіздкою, для неї не характерним був територіальний поділ управління на центральне і місцеве. Однак вирішальне значення у переході від дружинної системи управління до двірцево-вотчинної відіграло зародження і становлення княжого і боярського землеволодіння. Воно призвело до перетворення Київської Русі на федеративну монархію, і в контексті цього потрібна була більш ефективна система управління.

В основі функціонування двірцево-вотчинної системи управління стає княжий двір, початок функціонування якого у значенні владної структури припадає, на думку М.Котляра, приблизно на середину XII ст. Він відкидає твердження, про існування двору як державної структури у X—XI ст., оскільки в цьому не було потреби [7, с. 57]. Тобто попри те, що княжий двір джерела фіксують уже в X ст., проте він виступав у якості резиденції князя, його житла. Тепер двір охоплює усі сфери суспільного життя держави, стає політико-адміністративним центром князівства, який почав являти собою більш структуровану організацію, що готова була в будь-який момент допомогти князеві в переїзді з одного князівства до іншого [17, с. 596]. Слід, до речі, згадати, що двір государя стає центром прийняття політичних рішень у добу раннього середньовіччя як у Західній Європі, так і на Русі.

Зміна системи управління позначилася і на служилих людях. Розвиток вотчинного землеволодіння призвів до того, що все більше і більше представників старшої дружини віддаляються від князівського двору, переходячи до свого двору, натомість зростає в ньому значення молодшої дружини. Протягом кінця XII—XIII ст. багато бояр та старших дружинників у апараті державного управління було замінено молодшими, а також людьми, вже не пов'язаними ні з боярством, ні з дружиною [8, с. 93]. Під час цього процесу молодша дружина розчиняється у княжому дворі. Колишні представники молодшої дружини стають дворянами.

Окремі відомства княжого двору очолювали старший конюх, стольник, ловчий та інші, які підпорядковувалися своєму безпосередньому керівнику — двірському. Поряд з двірськими чинами були і посадові особи, які знаходилися в штаті княжої адміністрації: митники, збройники, седельничі, ловчі, вирники, мечники тощо [13, с. 33]. Поступово їхні посади перетворювалися у двірцеві чини, і під їхнім керівництвом діяли численні князівські ключники. Будучи двірськими чинами, вони набувають публічних функцій, що дозволяло їм керувати певним родом занять у масштабах усього князівства.

Таким чином, княжа служба була своєрідним "ліфтом": вона витіснила на другий план спадкове знатне боярське

походження, і в той же час незнатні особи мали можливість теоретично опинитися серед тодішньої верхівки знаті. Головними умовами просування по сходинках державної ієрархії були: зразкове виконання функцій при дворі князя та особиста йому відданість.

Одним з найяскравіших прикладів функціонування двірцево-вотчинного управління було Галицько-Волинське князівство, де раніше, ніж в інших землях Русі, воно виникло [14, с. 18].

Система управління в Галицько-Волинській державі в основному зберігала риси, які характерні були для Київської Русі загалом. Однак тут влада князів була німецькою, натомість досить сильні позиції посідало галицьке боярство, яке розпоряджалося навіть княжим столом, тобто на свій розсуд запрошувало і змінювало князів. Дійшло до того, що у 1211 р. бояри проголосили князем боярина Владислава, який не мав відношення до княжого роду. Однак такий виклик боярства князівській владі не був сприйнятий як всіма Рюриковичами, так і жителями міста.

Управління державою фактично здійснювала боярська рада, до якої входили бояри, що посідали найважливіші адміністративні посади, їй фактично підпорядковувалася увесь державний апарат. Функції князя були суттєво обмежені ще й тим, що він не мав права скликати на власний розсуд раду і не міг видавати жодного акту без її згоди [Там само].

Особливістю княжого двору Данила Галицького було те, що він складався практично з двох складових: волинської та галицької частини. Оскільки остання, підтримувана галицьким боярством, виступала проти сильної князівської влади, то князь Данило у боротьбі за владу над усім Галицько-Волинським князівством опирався лише на волинський двір. До речі, "мандрівний" характер волинського двору князя Данила, не був якимось незвичним явищем для того часу.

Правою рукою князя був двірський, який очолював княжий двір, хоча загалом його діяльність мала різноплановий характер: супроводжував князя у його виїздах за межі князівства, а також виступав від імені князя в управлінні, війську, суді тощо. Нижче нього був княжий тисяцький, який стояв на чолі малої дружини, хоча інколи це питання покладалося на двірського. Один з таких тисяцьких — Дмитро — прославився тим, що його, після втечі у 1239 р. київського князя Михайла Всеволодовича з міста, Данило Галицький посадив в Києві, щоб той очолив оборону міста від навали військ Батия. Завдяки мужності під час захисту Києва, Батий подарував Дмитрові життя. Якщо княжий тисяцький вірою і правдою служив князю, то земські, підтримувані місцевим галицьким боярством, часто виступали на чолі опозиції до князя. До найближчого оточення князя входили і радники та печатник, який керував князівською канцелярією, і якщо довіряти наявним джерелам, то цієї посади не існувало в жодному дворі Русі у XIII ст. за винятком Галицько-Волинського князівства [8, с. 190]. Така особливість, напевно, була викликана в першу чергу близькістю до інших європейських країн де, як відомо, існувала аналогічна посада. До безпосередніх функцій печатника входило: зберігання княжої печатки; складання та керівництво роботою зі складання текстів грамот; засвідчення князівських документів, зберігання та розсилання їх за призначенням; охорона князівської скарбниці, яка водночас була і князівським архівом.

Окрім вищезазначених посад, чільне місце посідав й воєвода, хоча не виключено, що формально він не входив до княжого двору [Там само, с. 196]. Воєводами, які, у разі відсутності князя, стояли на чолі княжого війська, часто могли бути двірські й тисяцькі, навіть й печатник [8, с. 196]. На думку М.Свердлова, нечасті згадки про воєвод без інших посад можуть свідчити лише про одну із їхніх громадських функцій [17, с. 530].

Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що навіть для двірцево-вотчинної системи управління державні чини та посади не були жорстко закріплені за певними особами, князь міг використати посадову особу не "за призначенням". Отже, попри зміну системи управління не відбулося принципових змін у політико-адміністративних відносинах — продовжував залишатися нерозподіл функції державного управління та функції управління особистими справами князя (боярина).

Галицько-Волинське князівство, яке продовжило державотворчі традиції на українських землях практично на сто років після припинення існування Київської Русі, у середині XIV ст. теж зникло з політичної карти Європи. Територія князівства у другій половині XIV ст. була захоплена Польщею, а більша частина українських земель опинилася у складі Великого князівства Литовського.

ВИСНОВОК

Із вищесказаного робимо висновок, що хоча суспільство в Київській Русі не було жорстко стратифіковане, однак для нього характерним були як соціальна ієрархія, так і ієрархія в середовищі тодішньої знаті. Наявна джерельна інформація має фрагментарний, іноді невизначений, часто суперечливий характер, що не дає нам повною мірою відтворити процес становлення політичної еліти, механізм взаємодії владних структур на Русі. Вимальовується лише загальна картина, яка дозволяє вважати, що руська знать була досить мобільною. Якщо спочатку її структурними одиницями виступають Рюриковичі та княжа дружина з племінною знаттю, то згодом у процесі еволюції княжі мужі і місцева не служила знать консолідується в боярство, ставши таким чином основою для правлячої еліти. Особливістю правлячої еліти на першому етапі розвитку Русі (IX—X ст.) було те, що основу її високого становища складало не матеріальне багатство, а суспільно-політичне положення.

Державна політика здійснювалася у так званому трикутнику "князь — дружина — віче", у якому був відсутній чіткий розподіл повноважень і який знаходився в стані нестійкого балансу. У цьому трикутнику вирішальну роль у процесі управління країною відіграла дружина, яка виступала свого роду гарантом реалізації прийнятих рішень князя. Саме дружина стає спочатку кузницею кадрів для державного управління на Русі, яку з середини XII ст. замінює княжий двір. Проте зміна системи управління практично ніяк не позначилася на структурі вищої управлінської ланки — вона продовжила носити значний мілітаризований характер. На той час неможливо провести чітке розмежування функцій знаті на політичну та адміністративну її складову. Утворення та діяльність дружини слід розглядати в контексті західноєвропейської історії. Там їй відповідали рицарі, верхівка яких належала до найближчого оточення свого сюзерена.

Розглядаючи політичні взаємовідносини всередині політико-адміністративної еліти, зокрема між князем та дружиною, можна констатувати, що на ранньому етапі становлення Русі (IX—X ст.) вони будувалися на засадах, що значною мірою нагадували родинні стосунки. Однак згодом вони почали все більше носити сюзеренно-васальні стосунки, що були характерні для Західної Європи. Однак, якщо на Русі спочатку служба забезпечувалася грошовими чи матеріальними винагородами (кормлінням), то в Європі — земельним наділом (леном).

Які уроки можемо винести з минулого для сьогодення? По-перше, незважаючи на вплив Сходу на процес формування системи центральної влади на Русі, державно-адміністративна система управління з самого початку розвивалася в контексті загальноєвропейського, хоча і мало свою специфіку.

По-друге, навіть у періоди єдиновладдя, князь прислуховувався до думки своєї дружини, що забезпечувало збалансований стиль при прийнятті рішень щодо питань внутрішньої і зовнішньої політики.

По-третє, на історичному досвіді Данила Галицького ми бачимо, що боротися і здолати олігархію можна лише тоді, коли є політична воля керівника держави.

Отже, подолати сучасні негативи в системі політико-управлінської діяльності можливо, спираючись як на досвід європейських країн, так і, у першу чергу, на власний історичний досвід, сучасні надбання політико-адміністративної еліти і народу України.

Література:

1. Вернадский Г. Киевская Русь / Г. Вернадский; пер. с англ. Е. Беренштейна, Б. Губмана, О. Строгановой; под ред. Б. Николаева. — Тверь: ЛЕАН, Москва: АГРАФ, 2004. — 448 с.
2. Горский А. Древнерусская дружина (К истории генезиса классового общества и государства на Руси) / А. Горский. — М.: Прометей, МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. — 124 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 1 / М. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 1992. — 736 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 3. / М. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 1993. — 592 с.
5. Давня історія України: в 2 кн. Кн. 2 / П. Толочко, Д. Козак, С. Крижицький та ін. — К.: Либідь, 1995. — 224 с.
6. Завадская С. "Боярин" — "боярин" в древнерусских письменных источниках / С. Завадская // Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования. 1985 год. — М.: Наука, 1986. — С. 89—94.
7. Історія державної служби в Україні: в 5 т. — Т. 1. / [О. Аркуша, О. Бойко, Є. Бородін та ін.; відп. ред. Т. Мотренко, В. Смолій; редкол.: С. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. — К.: Ніка-Центр, 2009. — 544 с.
8. Котляр М. Княжа служба в Київській Русі / М. Котляр. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 251 с.
9. Котляр М. Княжий двір Галича / М. Котляр // М. Котляр, В. Ричка. Княжий двір Південної Русі X—XIII ст. — К., 2008. — С. 183—354.
10. Ключевский В. Сочинения: в 8 т. Т. 6. / В. Ключевский. — М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. — 516 с.
11. Мельникова Е. К типологии становления государств в Северной и Восточной Европе / Е. Мельникова // Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы. — М., 1992. — С. 38—41.
12. Літопис Руський. Пер. з давньорус. Л. Махновця / за ред. О. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — 591 с.
13. Проценко Ю. Древнерусское государство и право: Лекция / Ю. Проценко. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. — 60 с.
14. Проценко Ю. Государство и право Руси в период феодальной раздробленности (XII—XIV вв.) / Ю. Проценко. — Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. — 60 с.
15. Ричка В. "Вся королівська знать" (Влада Київської Русі) / В. Ричка. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 180 с.
16. Ричка В. Княжий двір Києва / В. Ричка // М. Котляр, В. Ричка. Княжий двір Південної Русі X—XIII ст. — К., 2008. — С. 6—180.
17. Свердлов М. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI — первой трети XII в. / М. Свердлов. — СПб.: Академический проект, 2003. — 736 с.
18. Скуратівський В. Історична ритміка українських еліт / В. Скуратівський // Політична думка. — 1994. — № 3. — С. 18—19.
19. Толочко П. Древнерусский феодальный город / П. Толочко. — К.: Наукова думка, 1989. — 256 с.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2011 р.